

О. В. Мардаренко, С. Л. Овсієнко

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН У ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ (1989–1998 рр.)

Ключові слова: *джерельна база, українсько-російські відносини, Народний Рух України, політична діяльність.*

Ключевые слова: *источниковедческая база, украинско-российские отношения, Народный Рух Украины, политическая деятельность.*

Key words: *source base, the Ukrainian- Russian relations, NRU, political activity.*

Здобувши незалежність та отримавши можливості для свого національного розвитку, яких не мала протягом багатьох століть бездержавності, Україна отримала і надзвичайно складний комплекс міжнародно-політичних, соціально-економічних, національних і духовно-культурних проблем, які пронизують собою українсько-російські взаємовідносини на всіх рівнях — державному, суспільному, національному, регіональному, персональному. З 1990-х рр. Україна переживає надзвичайно відповідальний період своєї історії — період змін та переходу до якісно нового стану самодостатнього існування і політичного розвитку у сусідстві з колишньою метрополією. В той же час Росія, незважаючи на докорінні зміни, які відбулися в геополітичному просторі Центрально-Східної Європи, намагається утримати Україну в орбіті свого впливу. Відомо, що з одного боку, кризові явища в Україні провокуються і навіть моделюються з Москви, з другого — опираються на відступників у різних гілках української влади в центрі і на місцях. Зараз, коли мова йде про незалежність України, її зовнішньополітичну орієнтацію, уявляється доцільним уважніше проаналізувати корені історії та розвиток українсько-російських відносин з урахуванням впливу на них політичної партії, яка існує стільки ж часу, скільки й українська незалежність, та має свою чітку українську програму взаємовідносин з Росією — партії Народний Рух України.

Для вивчення проблеми українсько-російських відносин у політичній діяльності Народного Руху України (1989–1998 рр.)

було залучено широку джерельну базу, яка представлена сукупністю найрізноманітніших письмових джерел: програм, заяв, декларацій та інших носіїв відомостей щодо поглядів НРУ на розвиток зовнішньої політики взагалі та українсько-російських відносин зокрема. Отже, завданням наукової розробки, яка не була об'єктом дослідження, є аналіз всіх типів джерел, необхідних для розкриття даної проблеми.

Найявні джерела з даного питання можна умовно класифікувати на такі групи: 1) актові та документальні джерела; 2) опубліковані документи; 3) матеріали преси та періодичних видань; 4) джерела особового походження (автобіографії, заяви, інтерв'ю, спогади представників Руху; праці теоретиків і натхненників Руху: В. Чорновола, І. Драча, І. Дзюби, М. Поровського та інших; мемуари політиків, щоденники, приватне листування).

До першої групи джерел відносяться документи та матеріали, які зберігаються в архівах. Фонди архівів містять оригінали документів. В роботі використано документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) та архіву Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України).

Документи та матеріали НРУ зберігаються в архіві як справи постійного зберігання за 1990–1994 рр. (№№ справ: 1366–2229) і містяться за описом № 22 фонду № 1-Р відділу комісії ВР України у ЦДАВО України. Серед доступних документів — Заява Центрального Проводу Народного Руху України від 15 квітня 1991 р. з приводу дестабілізуючої антинародної політики центральних органів влади СРСР [1, с. 85], Звернення до Верховної Ради та Президента України від загальних зборів товариства української мови ім. Т. Шевченка та Народного Руху міста Марганця від 8 травня 1992 р. з вимогою скасувати постанову ВР Криму про державну незалежність та притягнути до кримінальної відповідальності організаторів злочинних антиукраїнських акцій [2, с. 11], Ухвала мітингу громадян м. Тлумача Івано-Франківської області з приводу протизаконних дій кримських сепаратистів, яка підписана головою Тлумачького районного проводу НРУ від 17 травня 1992 р. [3, с. 12], Звернення проводу Запорізького Крайового Народного Руху до Президента України та голови

ВР України з приводу протизаконних дій кримських сепаратистів [4, с. 50] тощо.

Перший опис фонду № 270 ЦДАГО України, який має назву «НРУ, Офіційні документи і матеріали», містить тексти і звіти виступів делегатів на Установчому з'їзді НРУ [5], стенографічні звіти Всеукраїнських Зборів НРУ [6; 7], спеціальний випуск Рух-Прес за підсумками роботи V Всеукраїнських Зборів НРУ [8].

Крім головних документів, фонд зберігає листи НРУ до Президента України, державних громадських установ, місцевих осередків Руху і громадських діячів про проведення масових політичних заходів [9]; листи НРУ до Президента України, Міністерства закордонних справ України, установ і організацій, осередків Руху про захист української державності, надання допомоги демократичним силам, листи з організаційних та інших питань діяльності НРУ [10]; Заяви НРУ з приводу участі представників України в підготовчому процесі до підписання Союзного Договору [11]; Звернення до керівників держав — членів Ради Безпеки ООН (прийняте на Великій Раді Руху 25 січня 1992 р.) з пропозицією відкласти на 6 місяців розгляд питання про затвердження Російської Федерації постійним членом Ради Безпеки у зв'язку з тим, що Російська Федерація, яка бере під своє підпорядкування майно, армію і фінанси колишнього СРСР, фактично оголошує економічну блокаду України та пред'являє Україні територіальні претензії [12, Арк. 7].

До другої групи джерел відносяться документи та матеріали НРУ, які оприлюднені в збірниках. Серед опублікованих документів є документи і матеріали НРУ, які підготовлені його Секретаріатом. Серед них — стенографічні звіти Великих зборів НРУ, які містять основні напрямки діяльності та повний обсяг завдань Руху, що розглядалися на з'їздах [13; 14]; програмні документи [15; 16], ухвали, заяви, звернення Центрального Проводу НРУ, Великої та Малої Рад НРУ [17; 18–20; 21; 22].

У своїх головних програмних документах, ухвалах Народний Рух України наголошує, що зовнішня політика України відносно Росії і інших держав має базуватися на чітко визначених засадах пріоритету національних інтересів, обумовлених геополітичним становищем, економічними, історичними, культурними традиціями та реаліями. Українська держава повинна

зробити рішучий крок на шляху до європейської та трансатлантичної інтеграції і, навпаки, домагатися припинення участі України в СНД та його структурах; натомість посилювати двосторонні відносини з країнами СНД; пропонувати і підтримувати ініціативи, спрямовані на поліпшення відносин між сусідніми державами: збереження стабільності, відмову від будь-яких територіальних претензій, розвиток взаємовигідного економічного, науково-технічного, культурного співробітництва. В даному контексті велику увагу НРУ приділяє відносинам з Росією — особливим завданням української зовнішньої політики має стати врегулювання відносин і вирішення спірних питань із Росією.

Документи й матеріали з участі НРУ у розвитку українсько-російських відносин найшли відображення у фундаментальній праці з історії України «Тисяча років української суспільно-політичної думки» [23]. Серед значного масиву документів праця містить матеріали чотирьох з'їздів НРУ, до цього видання входять матеріали, які відображають події термінового засідання Президії ВР України під керівництвом Л. Кравчука з приводу московського путчу. Спільної мови щодо визнання чи невизнання ДКНС (Державний комітет надзвичайних справ) знайдено не було. Виразно читалась тенденція більшості дочекатися, хто переможе, а потім «зробити гарну міну при поганій грі і пристати до переможця» [24, с. 231]. Єдина сторона, що наполягала на визначенні ДКНС як організації самочинної, контрреволюційної, та активно заявляла про свою підтримку Б. Єльцина, російської демократії і закликала про допомогу захисникам Білого дому, були депутати Народної Ради, основу якої склали рухівці — О. Ємець, В. Яворівський, Л. Танюк, І. Драч, Д. Павличко та інші.

Наступна група джерел — це періодичні видання. На нашу думку, значний внесок у висвітленні процесів, що відбувалися в Україні у контексті українсько-російських відносин, зробили «Літературна Україна», «Народна газета» (з 1990 р. — центральний друкований орган НРУ), «Час/Time», «Дзеркало тижня», «Голос України», «Юг», «Урядовий кур'єр». Преса містить матеріали проекту Програми і з'їздів Руху; інформацію про ставлення фракції НРУ до ряду проблем у сфері економіки, соціальної та зовнішньої політики, взаємовідносин з Росією;

тексти законів, урядові повідомлення. Газета «Вечірній Київ», наприклад, в період з 8 лютого по 30 серпня 1996 року публікувала статті із звинуваченням керівництва Міноборони України на чолі з міністром оборони В. Шмаровим у державній зраді на користь Росії, пізніше з публікацій вийшла збірка «Суд і осуд». В обговоренні ситуації, що склалася у Збройних Силах України, брав участь депутат Верховної Ради, заступник голови Народного Руху України Б. Бойко.

Життя осередків Руху та інформацію про різні заходи, які здійснювали крайові рухівські організації, заяви та звернення з приводу важливих політичних подій, що відбувались в Україні, відбивають газети крайових організацій НРУ: «За вільну Україну» (Львівська КО НРУ), «Голос Карпат» (Закарпатська КО НРУ), «Віче» (Житомирська КО НРУ), «Рух» (Одеська КО НРУ), «За вільне Поділля» (Вінницька КО НРУ), «Волинь» (Рівненська КО НРУ), «Український Південь» (Миколаївська КО НРУ), «Луганські вісті» (Луганська КО НРУ).

Рухівська преса завжди займала активну позицію щодо відстоювання незалежності України від зазіхань з боку Росії. Зі шпальт газет представники Руху заявляли про своє ставлення до подій навколо Криму, домагалися денонсування угоди про вхідження України до СНД, закликали Уряд та Президента України до проведення цілеспрямованої військової політики щодо захисту державних інтересів.

Крім того, у дослідженні також використано матеріали сучасної періодики, зокрема журналів «Розбудова держави», «Сучасність», «Віче», «Політика і час», «Український історичний журнал», «Самостійна Україна» та інші.

До особливо цінних для розкриття теми журналів слід віднести «Розбудову держави» та «Політику і час», редактори яких надавали рухівцям багато сторінок для обговорення питань українсько-російських взаємовідносин. Виступи М. Пороського та П. Осадчука з питань Чорноморського флоту [25], Ю. Костенка — про пагубність для України повної залежності від енергоносіїв Росії [26], Д. Павличка, колишнього голови комісії ВР України у закордонних справах, про необхідність європейської орієнтації без втрати того, що є корисного у контактах з Росією і працює на державне зміцнення України [27]. На сторінках цих журналів з'ясовується позиція НРУ

щодо зовнішньополітичного курсу України та його уявлень про українсько-російські відносини у новому контексті — взаємовідносин незалежних держав.

До четвертої групи джерел віднесені джерела особового, приватного походження: спогади, приватне листування, життєписи, автобіографії провідників і рядових представників Руху та інших політиків, діяльність яких співпала з обкресленими часом рамками дослідження. Цінність цих джерел обумовлена особливостями їхнього походження, оскільки вони належать конкретному автору, а відтак відображають безпосереднє сприйняття ним історичних подій і явищ. При розгляді українсько-російських взаємовідносин важливими джерелами стали праці перших істориків НРУ В. Чорновола, І. Драча, І. Дзюби, М. Поровського, С. Хмари. Виступи, інтерв'ю, спогади колишніх лідерів НРУ, саме Д. Павличка, М. Гориня, Л. Лук'яненка та інших, які допомагають виявити еволюцію поглядів лідерів НРУ. Ці матеріали опубліковані, головним чином, у періодичній пресі.

Збірка статей і текстів виступів В. Чорновола, що друкувалися у «колонці редактора» започаткованих ним газет «Час/Time»(1995–1998) і «Час»(1998–1999), зі вступною статтею та післямовою Л. Танюка [28] є своєрідним щоденником історії політичного життя незалежної України і лідера НРУ В. Чорновола в ньому. Вона містить позицію й бачення проблеми україно-російських стосунків лідера НРУ та охоплює всі аспекти життя держави, її парламенту та виконавчої влади у зазначений період. Л. Танюк презентував збірку статей В. Чорновола як «роздуми стратегічного генія українського національного самоусвідомлення, структурованого практикою філософа дисидентства, людини вершинної суспільно-демократичної думки ХХ століття, українського демократичного «фундаменталіста» [29, с. 7]. Це книга «...про страшну загрозу, яка нависла сьогодні над Україною, — як внутрішньою, так і зовнішньою», «Книжка-підручник політичного життя, насамперед для рухівців — у найширшому, звісно, розумінні цього вагомого і суперечливого слова» [30, с. 63–67]. У статтях йдеться про складні і суперечливі відносини з Росією, про відродження імперських амбіцій, що кожен з українців повинен бути готовий відстоювати Українську Державу всіма засобами, що український народ

сьогодні має історичну перспективу і його назад у рабство не поверне ніяка сила [31, с. 32–33].

Отже, джерельна база досить широка і достовірна, має всі підстави бути основою для розкриття всіх аспектів порушеної проблеми з умовою прийняття до уваги того факту, що значна кількість матеріалів не позбавлена суб'єктивності в оцінці історичних фактів і суспільних явищ. Всі використані матеріали дозволяють відтворити зміст і генезис програмних положень та практичних дій НРУ в контексті українсько-російських взаємовідносин в означений рамками роботи період часу.

Джерела та література

1. ЦДАВО України. Ф. 1-Р. Відділ комісій ВРУ. — Оп. 22. — Спр.1598. Документи про розробку Постанови ВРУ «Про проект договору про союз суверених держав, представлений Президії СРСР (зауваження та пропозиції від міністерств, відомств, організацій та громад». — Арк. 1–209.
2. ЦДАВО України. Ф. 1-Р. Відділ комісій ВРУ. — Оп. 22. — Спр. 1615. Документи про розробку Постанови ВР України «Про Заяву ВР України стосовно рішень ВР Росії з питання про Крим». — Арк. 1–21.
3. ЦДАВО України. Ф. 1-Р. Відділ комісій ВРУ. — Оп. 22. — Спр. 1619. Документи до Постанови ВР України «Про політичну ситуацію, яка склалася у зв'язку з рішеннями, прийнятими ВР Республіки Крим 5 травня 1992 р.» — Арк. 1–84.
4. Там само.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Ф. 270. НРУ. Офіційні документи і матеріали. — Оп. 1. — Спр. 6. Тексти і звіти виступів делегатів на з'їзді НРУ (1989 р.). — Арк. 1–126.
6. ЦДАГОУ. Ф. 270. НРУ. Офіційні документи і матеріали. — Оп. 1. — Спр. 136. Стенографічний звіт IV Великих Зборів НРУ 4–6 грудня 1992 року в Києві. — Арк. 1–131.
7. ЦДАГОУ. Ф. 270. НРУ. Офіційні документи і матеріали. — Оп. 1. — Спр. 211. Стенографічний звіт VI Всеукраїнських Зборів НРУ 15–17 грудня 1995 р. в Києві. — Арк.1–136.
8. ЦДАГОУ. Ф. 270. НРУ. Офіційні документи і матеріали. — Оп. 1. — Спр. 173. Спеціальний випуск Рух-Прес за підсумками роботи V Всеукраїнських Зборів НРУ 10–12 грудня 1993 р. — Арк. 1–46.
9. ЦДАГОУ. Ф. 270. НРУ. Офіційні документи і матеріали. — Оп. 1. — Спр. 188. Листи НРУ до Президента України, державних громадських установ, місцевих осередків РУХу і громадських діячів про проведення масово-політичних заходів, IV Всеукраїн-

- ських Зборів НРУ з організаційних та інших питань діяльності НРУ. — Арк. 1–85.
10. ЦДАГОУ. Ф. 270. НРУ. Офіційні документи і матеріали. — Оп. 1. — Спр. 156. Листи НРУ до Президента України, міністерства закордонних справ, осередків НРУ, громадської української діаспори про захист української державності, проведення масово-політичних заходів, надання допомоги демократичним силам, з організаційних та інших питань діяльності НРУ. — Арк. 1–73.
  11. ЦДАГОУ. Ф. 270. НРУ. Офіційні документи і матеріали. — Оп. 1. — Спр. 114. Протокол № 17 засідання ЦП НРУ 7 червня 1991 р. та додатки до нього. Заява НРУ з приводу участі представників України в підготовчому процесі до підписання Союзного Договору. — Арк. 1–14.
  12. ЦДАГОУ. Ф. 270. НРУ. Офіційні документи і матеріали. — Оп. 1. — Спр. 156. Листи НРУ до Президента України, міністерства закордонних справ, осередків НРУ, громадської української діаспори про захист української державності, проведення масово-політичних заходів, надання допомоги демократичним силам, з організаційних та інших питань діяльності НРУ. — Арк. 1–73.
  13. Народний Рух України. IV Великі Збори Народного Руху України. 4–6 грудня 1992 р. : Стенографічний звіт. — К.: Секретаріат Народного Руху України, 1993. — 261 с.
  14. Народний Рух України. VI Всеукраїнські Збори НРУ 15–17 грудня 1995 р.: Стенографічний звіт. — К.: Центральний Провід Народного Руху, 1996. — 275 с.
  15. Народний Рух України за перебудову. Програма. Статут. — К.: Смолоскип, 1989. — 40 с.
  16. Народний Рух України: державність, демократія, реформи. Програма. Статут. — К.: Управління ідеології, агітації та пропаганди Народного Руху України, 1996. — 92 с.
  17. Ухвала других Всеукраїнських зборів Руху // Вісник Руху. — 1990. — № 7.
  18. Заява фракції НРУ у Верховній Раді України з приводу захисту державної незалежності України // Голос України. — 1992. — 10 квітня.
  19. Заява фракції НРУ з приводу розвитку подій довкола Криму та ЧФ. // Голос України. — 1992. — 15 квітня.
  20. Заява фракції НРУ у зв'язку з підписанням україно-російських угод // За вільну Україну. — 1997. — 7 червня.
  21. Заява Малої Ради Народного Руху України з приводу ситуації в Криму та на Чорноморському Флоті. — Народна газета. — 1993. — 26 червня.
  22. Звернення Народної Ради українського парламенту до народу України у зв'язку зі спробою державного перевороту в Москві. — Літературна Україна. — 1991. — 22 серпня.
  23. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти томах. Т. 9 (1989–2001 рр.). — К., 2001.

24. Там само.
25. Розбудова держави. — 1993.
26. Розбудова держави. — 1992.
27. Політика і час. — 1991.
28. Чорновіл В'ячеслав. Пульс української незалежності / Упор. В. Скачко. — К.: Либідь, 2000. — 624 с.
29. Там само.
30. Там само.
31. Там само.

Анотації

***Мардаренко Е. В., Овсиенко С. Л.* Источниковедческая база изучения украинско-российских отношений в политической деятельности Народного Руха Украины (1989–1998 гг.).**

В статье исследуется широкая источниковедческая база, материалы которой позволяют воспроизвести содержание и генезис программных положений и практических действий НРУ в контексте украинско-российских взаимоотношений в определенный рамками работы период времени.

***Mardarenko O. V., Ovsienko S. L.* The source base of the Ukrainian — Russian relations in political activity of NRU (1989–1998).**

The article represents a wide source base that allows to show the content and genesis of the program and practical activity of NRU in the context of Ukrainian — Russian relations during the given period of time.